

Egy lélek lenyomatai

(Kukorelly Endrével beszélget Mészáros Sándor)

*Legyen a kályha, abonnan elindulunk, a sokszor emlegetett betve-
nes évek. Úgy látszik, mintha itt valami nem volna lezárva, rende-
sen elintézve. Beszéljünk most erről. Akkoriban miért nem publi-
káltál? Nem csak a triviális okokra, közvetlen életrajzi motívu-
mokra gondolok, hanem általánosabbakra.*

Mindenki a saját húszas éveit emlegeti. Ugye, akkor nem a nyilvánosság elé való gondjaid vannak, hanem hogy egyáltalában mihez fogj magaddal. De kissé jéghidegre hűlt már ez a kályha. Egykor túl sokat is foglalkoztatott az egész, most pedig olyan távolinak érzem mintha történeti elemzést folytatnánk valami régmúlt korról, amihez azért mégiscsak közünk van. Aztán meg nem is tudom pontosan, mennyire primer, amit mondok, vagy mennyire a régebben elmondottakat ismételve más aspektusból. Mintha köztem és ezek között a dolgok között egy erőteljes és hideg vasfüggöny lenne, ez-az átmegy, még sincs kontaktus. Megpróbálhatjuk úgy, mintha először beszélgetnénk róla, de hogy mennyire sikerül, azt nem tudom. Semennyire.

Eszembe jut, amit egy antológia kapcsán meséltél. Megjelent akkoriban egy nemzedéki antológia, úgy harminc-negyven új költővel, és amikor elolvastad, azt mondtad, ha ezek a költők, akkor te nem vagy az.

Nem gondolhattam így. Az egész költészet körüli ügyet ugyanis igyekeztem alaposan elfojtani. Inkább amolyan heves, gyomor körüli érzelmeim voltak, a reménytelenség érzése, vigyáztam, hogy ne gondoljak bele. Szóval, az az érzés, hogy akkor én ilyen rosszul látom. Ezek szerint ennyire tehetségtelen vagyok, most a szónak nagyon el-

sődleges értelmében, hogy tehetetlen vagyok, amikor azoknak a verseknek az olvasásakor rossz érzéseim keletkeznek. Inkább csak nézegettem, bele-belenéztem, aztán megakadtam bennük. Ez hogy a fenébe lehet? Ennyire reménytelen? Tehát olyasmire vágyakozom, amiben tehetetlen vagyok. Én akkor, hogy Foucault-val parodizáljam a helyzetem, sehogy, sem „*milyen feltételek és formák között*” nem léptem föl a „*diszkurzus rendjében*”. Nem volt megoldva semmi bennem, és az általános megoldatlanság ezen a nem túl jelentős ponton pizszokul fáj. Itt tűnt elő, mert ide vetítettem.

Azért próbálom ezt feszegetni, mert az előfeltevésem, amiben természetesen tévedhetek, hogy a hetvenes évek költészetét uruló versbeszéd mintegy nem engedte megszólalni azt a költészettípust, amelyet képviselsz. Lehetséges, hogy ez túl erőszakos állítás. Nyilván egy fiatalember jóval tehetetlenebb és kiszolgáltatottabb annál, hogy így átlássa. Inkább csak utólagos magyarázat.

Utólag elmagyarázzuk magunknak, nem is mehet másképp. Akkor nem magyarázkodsz, csak szerencsétlenül ácsorogsz. Igen, akkoriban nem lehetett semmit, mert ami nem volt megtiltva, az se volt elképzelhető. Az uralkodó irodalmi közgondolkodásnak pedig a kizárólagosság volt a lényege, magát tartotta a megoldásnak, az irodalomnak, mást nem engedett be. Nem az volt, hogy ő ilyen és szerinte így kell csinálni, viszont legyenek más dolgok is, amelyek meg másmilyenek, hanem a másmilyen mind gyanúsnak tűnt. Mert, úgy mond — ez a kedvenc fordulat abban az időben — azok nem *vállalják föl* a... és el lehet sorolni, hogy mit: nép és nemzet, haza és haladás, meg nem is tudom még micsoda képviselőjét. Az irodalom a népre hivatkozott. Az attól már népi? Szerintem az a népi, nem én találtam ki, a debreceni múzeumban láttam egy kancsóra felpingálva, majd tekintsd meg, légy oly szíves, hogy *tót asszonyrak tót a lánya, kacskaringós a pinája, igyál, na*. Na. Most képzeld el ezt a költeményt *fölvállalva*. Ne képzeld el. Hozzá még a szomszéd népek érzékenysége! Ha pedig nem vállalsz (ugyebár *föl*), nem úgy szólalsz meg, akkor nincs mese. Ez nem tartalmi kérdésként jelent meg, hanem nyelvilag, nem az az érdekes, hogy adott esetben miről „szól” egy vers, hanem hogy milyen módon kezeli a nyelvet. Ha olyan módon, akkor nyugodtan írhatok fű-fáról, csillagok konstellációjáról, mert mégiscsak, az úgy a haza, nemzet és nép sorsáról intézkedik, hiszen *azt* a nyelvet használod. Az irodalmi nyelvet, tehát a megváltás *eszközét*. Tehát például én jó-magyar kerekfejűnek gon-

dolom magam, aztán nem mondják ugyan, hogy nem, de nem is hiszik el, mert nem *úgy* beszélek. Ha másképp beszélsz, akár mondjuk hazafias témákról is, az gyanús. Persze, ilyen más alig volt. Megtűrve, a margón, a nyugatos-újholdasok. Pontosabban: volt még valami, de nem nyilvánosan. Nem jelent meg, nem vették be, tehát nem számított irodalomnak.

Konkréten mire gondolsz?

Konkréten az úgynevezett magyar neoavatgarde-ra gondolok. Neoavatgarde és társai, mert olyan szerzők is beleértendők valamilyen képp, akik nem tartoztak szorosán oda. Nádasra vagy Petrire például nemigen alkalmazható. Ez azonban korosztályi ügy is. Ugyanaz a *világ*, életkor, ugyanaz a város, nem tudom elképzelni, hogy ne lett volna erős kölcsönhatás. Ugyanakkor nyilván hatott rájuk a nyugatos, újholdas tradíció is...

Hadd kérdezzelek konkrétabban és kicsit személyesebben a neoavatgarde tradícióhoz való viszonyodról? Miért volt neked olyan fontos? Egyáltalán ki és miért fontos ebből a történetből, hiszen nagyjából ennek a krízisekor, a felbomlás fázisában ismerted vagy ismerhetted meg őket?

Megint csak olyan kályha, ami túlzottan is kihűlt számomra. Abban az értelemben, hogy egyszerűen agyonüléseztük a témát. Ráadásul még sincs rendbetéve, nincs megbeszélve, csak túlbeszélve, és ez a legveszélyesebb. Mondom, ha muszáj, mert ezt kérdezed, de hozzá kell tennem, már unom. Azért beszéltem (túl) ilyen sokat, mert egyrészt felháborító, hogy egy alapvető irodalmi jelenség nincs beemelve, beengedve az irodalomba, szóval nincs a dolog a fair play szabályai szerint elintézve. Hogy egyes írók egyszerűen nincsenek is. Nem a helyükön nincsenek, hanem nincsenek. Satöbbi. És így tovább, és ez felháborító, egyáltalán nem is értem, miért van így. Másrészt pedig én legalább nyugodtan dumálhatok, személyesen nem lévén érintett. Nem voltam benne. Ama neoavatgarde-ban. Amikor megismerkedtem egy-kettővel közülük...

Kivel?

Mondjuk ilyen erőteljes találkozás volt nyolcvankettő nyarán Marly-Le-Roy-ban, Párizs mellett, egy Magyar Műhely-találkozón Erdély Miklóssal. Egyébként ott volt Szentjóbý is, akiről már hallottam ezt-azt, de igazából semmit nem tudtam róla, nem is beszélünk akkor, talán egy szót se. Nem mintha az Erdélyről tudtam volna bármit is. Nem mintha vele olyan sokat beszélgettünk volna. Akkor nem is

fogtam fel, valami túlzottan erőteljeset éreztem körülötte, de hogy ez mi a csoda, nem tudtam. Még utána is, egy ideig... Ugyan hívott, hogy menjek, látogassam meg, de nem mentem. Egyszer aztán telefonált, akkor elolvastam a könyvét, találkoztunk, valahogy „jóba lettünk”, ha lehet vele kapcsolatban ilyesmit mondani. Azt hiszem, lehet. Azt hiszem, nem túlzás, hogy ő engem szeretett...

Úgy tudom, a balálakor te mondtad az egyik gyászbeszédet...

Nyilván nem véletlenül kértek erre. Ám a kapcsolatunk nem szólt bele abba, ahogy írtam. Úgymond szakmailag tőlük semmit sem tanultam, ezt nyugodtan kijelentem. Tehát nulla hatás ért, a neoavatgarde nem volt hatással rám. Viszont abból a szempontból...

Hogy érted ezt?

Mármint arra, hogy én hogyan írok, semmilyen hatással nem volt. Ezért úgy vélem, nyugodtan beszélhetek róluk, nyugodtan vagyok felháborodva, hogy ez így van, azaz hogy ők így nincsenek. Mondom, semmilyen hatás nem ért, viszont megerősített engem, láttam, hogy „tőlem függetlenül”, ez egy Erdély-idézet, létezik olyan beszédmód, ami valamiként az enyém is. Hogy mégis hol van, honnan veszem, az eléggé rejtélyes. A levegőből. Mondhatjuk, hogy a levegőben van, korézés vagy nem tudom micsoda, Zeitgeist, episzthemé, külön-külön fogjunk az antennáinkkal. Az egymásra hatásnak a filológiai kimutathatón kívül más mechanizmusai is működnek. Igencsak van mindig uralkodó nyelvi állapot, és az irodalom erről referál. Hogy milyen nyelvi állapot uralkodik ebben a pillanatban, nem biztos, hogy meg tudjuk állapítani. Majd tíz vagy ötven év múlva. Mégis van ilyesmi.

A jelenre is érvényesnek tartod, hogy az utóbbi tíz-tizenöt év művészetét is egy nyelvi állapot határozza meg?

Nem, természetesen többféle nyelvhasználat működhet egyidejűleg, ám de mindig van egy, amelyik...

Domináns?

Valószínű, hogy domináns, de biztos, hogy rendkívül jellemző, jellegzetes. A többi is jellegzetes és jellemző, mégis közülük az egyik valamiként *elől megy*. Van egy végigvonuló hullámszerűség is...

Ez nem valamiféle visszatekintő szemlélet konstrukciója?

Nem. Minden pillanatban változik a nyelv, folyamatosan változik, a nyelvvédők úgy mondják, hogy romlik. Ezt túlzásnak tartom, nem romlik, hanem alakul. Mindig vannak olyan helyzetben lévők, akik éppen nem a legjellemzőbbet használják. Vagy a már épp lefu-

tottat, vagy a „készülődőt”, és ezek nyilván sértve érzik magukat. Hogy, íme, micsoda romlás, valaha volt az Aranykor, közelg a világvég. Vagy mert nem érzik akceptálva a nyelvhasználatukat. Ilyesmi.

Azt érzed, hogy a neoavatgárd végezte el a nyelv radikális átalakítását? Tehát a nyelvi paradigma megváltoztatása miatt tartod jelentősnek, vagy más miatt?

Az irodalmi nyelv radikális alakítását a neoavatgarde kezdeményezte. Ez filológiailag könnyedén kimutatható, valaki már mutassa ki. A hatvanas-hetvenes évek irodalmának uralkodó, metaforákkal üzengető nyelvhasználatát mindenféle intézmények támogatták, az irodalom, az egész kultúra intézményrendszere. Mondhatjuk, hogy a hivatalosság is támogatta, az „olvasó” pedig minden csillag-ez-azból egy *ruszkkik hazát* olvasott le. *Azért* volt olvasó. *Azért* volt *akkor* annyi olvasó, mert ilyeneket akart olvasni. Versolvasás mint a politika pótszere. Ez a nyelv iszonyú erővel igyekezett magát újra és újra vezető helyre játszani és ott tartani, noha enélkül is volt elég legitimációja. De semmi nem elég. Ezt persze kvázi ostromolták másfajta nyelvhasználatok, vagy ha nem ostromolták, egyszerűen csak megjelentek, az pedig ostromnak minősült. A másság viszont nem mehetett, és nem csupán a hivatalos politikai fűrészpör, de elhivatott ellenzéke, a bevett irodalmi nyelv sem engedte. Egyszerűen tartottak tőle. A hivatal mindentől félt, a lángoszlop-metaforázástól is, de azt legalább megszokta, és szüksége volt rá a legitimációs komplexusai miatt. Ilyesmi átpolitizált rendszerekben az irodalom nincs békén hagyva, félik és preferálják, foglalkoznak vele, mivel túl fontos. Attól a nyelvi fordulattól, amit a neoavatgarde és környéke hozott (volna), félték, mint ördög a szentelt izétől. Az olyan kiszámíthatatlan és oly annyira nem lehet felhasználni semmire. Arról van szó, hogy ettől mindenki félt, a hivatalosság is meg a népiek is, más-más okból. Ezért maradt — benne tartották, taposták vissza, mintha rosszul volna eltemetve — under ground. A hatvannyolc és hetvenkettő közötti kissé nyálkás liberál-szocializmusban néhányuktól még ez-az, például Tandoritól könyvek is megjelentek. De a *hard* vonal, azok, akik túl kemény diónak bizonyultak, továbbra sem. Aztán meg semmi sem

Erdély Miklósról annyi legendát hallottam, és az ember alapvetően gyanakvó a legendákkal szemben. Számomra költőként nem tűnik jelentősnek, ugyanakkor nem vonom kétségbe, hogy mennyire fontos a képzőművészetben és más területen. Számodra mi az, ami meghatározó belőle?

Azt hiszem, igazságtalanság van körülötte. Szeretik mondani, hogy hát igen, de semmiben nem alkotott igazán jelentőset. Szerintem ez retorika és lustaság. Így nem kell rendesen megnézni, helyet szorítani neki ebben a nyüzsgésben. Erdély hihetetlenül ellene ment a fennállóknak, az uralkodó nyelvhasználatnak. Vagy inkább csak nem vett tudomást. Nem venni tudomást arról, ami abból áll, hogy folyamatosan tudomást vegyél róla, ezt rendkívül jelentős dolognak tartom. Valakik, mert többen voltak, Balaskó Jenőtől Molnár Gergelyig, Hajas és mások is, közülük néhányan már nem írnak, nem is hajlandók magyarul beszélni, *kimentek*, nem csupán az országból, de a magyar kultúrából is, tehát valakik egy darabig, mielőtt kimentek volna, *ellene mentek*. Najmányi, Ajtony Árpád, a Kassák-színházások, Halász Péter és Bálint István. Például Baksa-Sós János. Az ő írásaik teljesen szabadok és függetlenek voltak az irodalom világában akkor erőteljesen meglévő mindenféle elvárástól, várakozástól és helyesléstől. A nyelvhasználaton múlik. Meg kellene nézni azokat a verseket. Ez olyan reménytelen? Olyan reménytelen. Arról van szó, hogy az egész jelenség is, meg a részletek is rendkívül fontosak.

Miért?

Globálisan beszélni róla nem lehet. A lényege az a közhely, hogy szabad emberek voltak. Szabad művészek, nem elkötelezettek. Paradox a dolog, mert adott esetben ha elkötelezettek voltak is, a nyelvük az ellen működött. Képtelenség úgy *újabb magyar irodalmazni*, meg *paradigma-váltani*, hogy őket elegánsan kihagyjuk. Nádas Péter Hajasról szóló esszéjén kívül nem történt semmi. Egy gesztus nem sok sem. Egyszer árusítottuk az Astoria aluljáróban a Balaskó könyvét, de az sem sült olyan jól el.

Azt mondtad, hogy művészileg nem fontosak. Kik voltak akkor fontosak neked?

Nem mondtam, hogy művészetük nem fontos...

Hogy művészileg nem hatottak rád...

Hanem hogy nem befolyásoltak... ja... Mármint engem. Nem is lett volna lehetséges, mert akkor még nem ismertem őket...

Kik voltak, akik személyesen hatottak rád? Visszanyomozható-e ez?

Talán meglepően hangzik, konkrét hatásról nem tudok. Ami beleszólt volna abba, ahogy írok vagy amire figyelek. Az irodalom inkább negatíve volt rám hatással.

A kortárs irodalom?

Általában is. Egyrészt hogy nem tetszik. Másrészt meg, hogy élvezettel olvasom, de nem lehet úgy csinálni. Negatív hatások. Hiába szerettem csomó mindent a világirodalomból, klasszikusokat, félklasszikusokat, maiakat, nem éreztem, hogy befolyásoltak volna. Külön tudom és tudtam választani magamban az olvasót, meg azt, ahogyan lehetségesnek látom csinálni.

Tényleg, ez nálad ilyen elkülönítve létezik?

Abszolút elkülönül. Mint befogadó, meglehetősen konzervatív vagyok, többször elmondtam már, hogy Arany János és Mikszáth Kálmán, Franz Schubert és Richard Wagner meghatározóan fontosak számomra. Ők, ugye, nem túl modern szerzők. Viszont — talán mondanom sem kell — egyáltalán nem olyan szempontból, hogy hatottak volna arra, amit vagy ahogyan dolgozom. Sok minden tetszik, modernnek és régiek is. Arról is beszéltem már, sajnos nem tudok újat kitalálni, hogy talán Thomas Bernhard az egyetlen, akivel kapcsolatban úgy éreztem, egy-két írásomba közvetlenül is beleszólt. Kívülről senkiről sem tudok. Elég furcsa, de így van.

Nem is volt olyan író, akitől tartanod kellett, hogy a hatása alá kerülsz? Az írásmódod túl közel kerül hozzá?

Épp Bernhard volt ilyen. Thomas Bernhardot nem olvastam olyan sokat, három-négy könyvét mindössze, aztán leálltam vele, a mostanság szakmányban kiadott könyveit nem ismertem. Mert tényleg éreztem, hogy le kell állni. Mondjuk, le is tudtam állni.

A magyar irodalomból nem volt így senkivel? A magyar hagyományból senki nincs, akinek ilyen erőteljes hatását éreznéd?

Kezdetek kezdetén talán Pilinszky. Igazából egy virtuális Pilinszky, mert nem lehet azt mondani, hogy baromira ismertem volna a verseit. Volt egy elgondolásom, ami persze olvasmányélményen alapult, de nem úgy, hogy bevettem volna az életművet. Inkább csak bizonyos Pilinszky-versek körüli érzéseimet hosszabbítottam meg. Nyilván, az nem pont az a Pilinszky, mely Pilinszky valóban van, hanem egy én-Pilinszky. De nem volt erőteljes hatás. Hanem „csak” tetszett. Az első kortárs író, akit ismertem és tetszett.

És Weöres?

Weöresnél is zavarban voltam. Túl soknak találtam, azért, mert nem néztem meg rendesen. Mivel nem voltam magyar szakos, nem maradt elég időm az irodalomra, teljesen ad hoc olvastam, inkább klasszikusokat abban az időben. Tulajdonképpen hervasztó volt

számomra *a kortársak* olvasása. Sokáig rendszeresen vásároltam az irodalmi lapokat, mármint a *Kortárust* meg az *Új Írást*, de rendkívüli módon érdektelennek tartottam. Ezt belátni, szembenézni vele viszont lehetetlen. Nem lehet, ugye, hogy semmi se jó, akkor nyilván nekem fogalmam sincs. Ezért aztán inkább nem is olvastam, hogy ne érezzem olyan pocskékul magam. És nem mondta senki, hogy a Weörest tessék elolvasni rendesen-alaposan. Olvastam valami Weörest, különbséget tudtam tenni, de nem volt hozzá szerencsém.

Minden hatvanas-hetvenes években indult költőnél első és abszolút hatású költő, József Attila.

A gimnáziumi magyar tanárnőm csillogó szemmel olvasta fel József Attilát, ez igencsak figyelemreméltó volt. Állt a Máténé a neonfényben, és jöttek kifelé belőle a fekete könnyecseppek. Délelőtt is égett a neon, remek, sötét téli délelőttök, a Máténé pedig rendesen kifestette a szemét. Nem volt még akkoriban könnyálló festék. Valóban, J. A., mint a talán már túl sokat emlegetett Arany is, erősen hatott rám. Mint olvasóra. Ámde amikor írtam, ezzel nem tudtam mit kezdeni. Ugye, *felhasználok*, ha tudok. De ha nem tudok?

Miért? Érdekes, hogy miért nem. Nem pontosan értem az író és befogadó ilyenfajta elkülönültségét.

Igen, ez nyilván úgy működik, hogy — jobb esetben — igyekszel nyitott maradni a világ dolgaira, és boldogsággal veszel észre egymástól és tőled különböző jelenségeket. Ezeket elfogadod, viszont amikor írsz, valahogy... Az írás az a folyamat, amikor *befelé* indulsz, hogy aztán majd onnan törjön elő az a (nyelvi) forma, ami téged mutat. Viszont ott már csakis magad vagy, semmi külsődleges nem segít. Nemcsak nem segít, de nem is gátol. Folyamatosan tudomásul veszem, hogy a világ milyen, ilyen-olyan, sokféle, de amikor írok, *már* nem a kívül levőre figyelek. Szerencsés esetben észre se veszem, nem veszek észre semmit. Ritkán akad szerencse. De kívülről kerül be az, ami. Nem feltétlenül mélyre. Ha férfiembert egy nő megsimogat, az a felületi érintkezés, tudjuk, *lehatol*, ki tudja, milyen szintekig, ámde mégiscsak felületi. A világot így a felületeink érzékelik, és azután az belénk szivárog, lecsúszik egészen addig a bizonyos, valamilyen módon létező centrumig, ami már talán egészen az *én vagyok*. Amihez csak ritkán jutni el. Én nagyon ritkán vagyok én. Abban az értelemben, hogy ritkán érek el odáig, ami — kristálytisztán ugyan nem, olyan nyilván nincs is —, már eléggé az. Nos, eddig az *eléggé émig* csak kivételes pillanatokban ju-

tunk, és az írás, mindenféle művészeti alkotás akkor működik, ha ebből fakad. Ha a szimpla, mindenfélével megpakolt, felpáncélozott és agyonstrapált én le tud odáig préselődni, szuszakolódni. Aztán meg onnan föl. Ha vissza tudok szorulni, lejjebb, már-már kritikus határokig: onnan kell aztán fölérnem magam, s akkor amit felhozok, azok a nyelvi alakzatok lesznek jók azért, hogy az már nagyon engem mutat. Na most itt irodalmi hatások nemigen játszanak közre. Ezeket máshol raktározom, máshová érnek el, egyáltalán nem biztos, hogy leérnek odáig, vagy annyira „csak”, mint egyebek a létezők közül. Nem feltétlenül irodalmi hatás szükséges. Elérni azt a majdnem-már-ént viszont nélkülözhetetlen ahhoz, hogy úgy írj, hogy azzal rendben legyél.

Van benned valamiféle irodalom-ellenesség? Az írással az irodalom mintegy szemben létezik, szemben-áll?

Nem, nem, és amikor ilyenekről olvasok, bizonyos kollégáink odanyilatkoznak, miszerint őket nem érdekli az irodalom, bosszankodni szoktam. Vagy ásítok. Őszintétlenség, ha meg tényleg úgy van, jókora kisebbségi micsodát mutat. Engem érdekel az irodalom, minden helyzetben bírok olvasni mindenfélét. Nem tudod elképzelni, milyen helyzetekben olvastam a *Doktor Faustust*. Katonatorténetek, ezt kihagyjuk, ne is kérdezd, az jó, ha nincs minden válaszra kérdés. Viszont lényegesnek tartom, és nehezen tudom elképzelni, hogy más is ne így volna vele, hogy irodalmi hatások nemigen befolyásolnak. Tudom, hogy engem különösképp nem befolyásolnak, és azt hiszem, senkit sem. Igazi művek épp-hogy nem az irodalomból indítanak. De. Ez nem azt jelenti, hogy ne élvezném „az irodalmat”. Mivel nem azért olvasok, úgy értem, nem várok semmit abban a tekintetben, hogy a munkámra valamilyen befolyással legyen, mehet az élvezet. Olyannyira nem várok, hogy föl se merül, tehát hatással is lehet, éppúgy, mint akármi egyéb. Ezért aztán sok mindent élvezek, olyasmit is, amely látszólag — és állítólag — távoli tőlem, mondjuk így, az én beszédmódomtól. Mivel a kettőnek nincs közvetlen kapcsolata.

Mi a szerepe ebben a történetben a zenének? Beszélsz arról, hogy írás és zene összefügg, hogy nem is az irodalomhoz, sokkal inkább a zenéhez kötődik, amit csinálsz...

Valóban mániákus olvasó vagyok, tényleg nem bírok ki hosszabb időt, rövidebb időt sem olvasás nélkül. Am az irodalom, egy-két ügymenettől eltekintve, mondhatnék kemény kivételeket, ke-

vésbé mélyre szalad le bennem, mint bizonyos zenék. A zenének nyilván olyanok a törvényszerűségei, amelyek kevésbé engednek a bizonytalankodást, a szerkezeti hibákat. A strukturális pontatlanságokat, a strukturális nem-pontosságokat a zene kevésbé engedheti meg, mint az irodalom. Lehetne szép kis elméleteket gyártani, hogy miért. Az irodalom és a zene nyelve közti absztrakciós szintkülönbség miatt. Hú-ha, ez nem biztos, hogy így van... hülyeség. Inkább hagyjuk, hogy miért, jó!

Jó.

Nagyjából úgy lehet, hogy azzal a bizonyos már-majdnem-énnel, amelyet egy szerkezetnek tartok, a tökéletes zenei-nyelvi struktúrák tökéletesen kompatibilisek. Pontosabban csúsznak, illeszkednek egymásba, mint az irodalmi nyelv nem-tökéletes struktúráival. Az esetlegesebb előbb akad fön, apróságok is megakaszthatják, valami *úgy áll ki belőle*, és ha finomabb részekhez ér, ez a pontatlanság akadályozza. De a tökéletesen pontos eljut. Mivel legbelül tökéletesen pontos vagy: azonos. Mindenki abszolút az. Legbelül valamilyen módon, *az maga a pontosság*, az ott valamivel pontosan ugyanaz. Te ugyanaz vagy, azonos magaddal. Minél kijebb kerülünk, annál kevésbé vagyunk azonosak, legkívül már alig mi vagyunk, merő kérgesedés, páncélzat, amit *ez az egész*, egyáltalán az élet folyamata ránk akaszt. Minél inkább lehetetlen az életünk, s minél inkább nem igyekszünk, hogy ez a kéreg valamiképp lerobbanjon rólunk, lehántódjon, annál jobban elzár.

Ez a késő-modernista irodalom-felfogásra emlékeztet, amely a személyiségnek ilyesfajta strukturáltságát gondolja el, tehát hogy van egy személyiség-mag, aztán a különböző rétegek, végül a héj. Az újabb felfogások kétségbe vonják, hogy a személyiségnek volna ilyen magja, lényege, belső valami, amit állítasz...

Éppen, hogy nem magja van — az hol lenne — a személyiségnek, hanem, ahogy mondtam, ezt olyasmi kristályszerkezetként lehet elképzelni, mentális „csomósodási pontokkal” és köztük átkötésekkel. Szóval, egy hálózat, rács, ilyesmi... ilyesmi lehet az, amit énnek nevezek. Az űrt-űrt érzek, *mondhatatlan* — tehát az ürességet behálózó szerkezet. Ez a semmi-űr van, és csak olykor érek az én rácszatáéhoz, hogy mintegy megkapaszkodva benne „magamhoz térjek”. Általában nem vagyok ott. Ha írok, akkor biztosan igen. Baromi idegesítő tud lenni, ha a valakid hirtelen megkérdezi, hogy *most mire gondolsz. Most semmire. Nem gondolok. Hová került el*

szép szemed világa. Mert akkor csak úgy voltam, sehol, és ijedtemben a kérdéstől, belekapaszkodom a rácsba, visszajövök és röstelkedem.

Csak visszakérdeznék: az írás maga itt belül, ebben az autenticitásban érhető tetten? Tehát az a jó írás, amely a személyiség kristályszerkezetét érinti?

Ezt képezi le, jelenti meg. Egy műalkotás kristályszerkezete az én szerkezetét mutatja fel, kijelzi: minél mélyebbről indított, annál tisztábban. Befogadásakor pedig ezt a formát élvezzük anélkül, hogy bármit is *gondolnánk vele*: műalkotás és lélek szerkezetének egymásba hatolását. Tulajdonképpen ez a leglényege az egésznek, a műélvezet a forma élvezete. A mély egymásba kerülés egyrészt a mű pontosságát, másrészt az én (ki)nyitottságát jelzi. Itt pedig mintha már arról lenne szó, hogy ezek a formák — bizonyos értelemben — *egyformák*. Abban az értelemben, ahogy „a” görögök az Egy fogalmát használták: minden Egy, valóban *az egész minden*, hogy ne mindenségezzek, ugyanolyan szerkezetű. És hogy igen-csak lehetséges alkalom, amikor ráérünk erre. Noha egész életünkben, folyamatosan el van mismásolva, hanyagolva, elfedve, elrontva, összekutyulva, és természetesen nem látszik. *Természetesen* nem, ebben épp a *művi* segít. „*Elszakadunk a világ békés hen kai panjától, hogy önmagunkból állítsuk elő*”, ahogy Hölderlinnél áll. Csak kivételes pillanatokban érzünk rá, és egy műalkotás élvezete, az egész idegrendszerünkön átfutó élvezet-érzés ilyen kivételes pillanat lehet.

Egy dekonstrukción edzett elme számára irodalom és személyiség ilyenfajta organicista felfogása borzasztó metafizikusan hangzik. Mit gondolsz erről. Mit gondolsz a dekonstrukcióról?

Persze valamilyen módon a dekonstrukció is konstrukció. Nyilván nem ilyen szép kerek történet amit előadok, de azt gondolom, akkor is ilyesfajta a működés, ha megfordul, amikor ellenműködés van. Egy konstrukció konstruktív szétbontása is konstruálás, nem?

Igen, de az nem tartja fenn az egység képzetét, hogy lenne valamifajta lényegszerű Egy, ami a személyiség belső terében vagy valamiféle külső Egyben tetten érhető. A dekonstrukcióban a konstrukciós mozzanat benne van, de az, hogy végső soron minden Egyre visszavezethető, ezt a visszaszármaztató utat nem gondolja, hanem éppen a különbségek játékát érzékeli, tartja fenn.

Ha a dekonstrukció azt a fajta Egy-érzetet vagy egység-érzetet bontja le, amiről eddig beszéltünk, akkor valamilyen (negatív) mó-

don elismeri, mert abból indít. Ez nekem tetszik, mert a tagadás végén mégis az Egy áll.

Nem, a Sok áll...

A „másik” végén. Az egyik végén pedig az Egy...

Mivel ennek a tradíciónak, az európai tradíciónak az alapszava...

...amit széjjel kell szednie. Mintha ez ugyanaz, ugyanannak a „két” oldala volna.

Itt van egy lényeges dolog, amiről külön még nem beszéltünk, az időbeliség mozzanata. Akár az írói pályáról, akár a művészet hatásáról van szó, ez kihagyhatatlan. Folyamatosan úgy beszélsz, mint akinek a művészet időtlen dolog lenne.

Hogy mi „a” helyzet, azt én nem fogom megmondani. Azt hiszem, egyrészt időtlen ez az ügy. Ha a műalkotás az Egynek — valamilyen személyesen keresztüli — kivetülése, akkor időtlen. Az Egy időtlen. Az én az időhöz kötött és idő-függő, mert csak egy bizonyos időben vagyok az. Sőt, minden időpillanatban (meg)változik, folyamatosan alakul, tehát abszolút idő-függő. Mivel az Egy ezen az időben folyamatosan módosuló szerkezeten átvezetve jelenik meg mint műalkotás, ezért abból a szempontból időtlen, hogy az Egy van átvezetve. Abból a szempontból totálisan idő-függő, hogy az én, amin átvezetődik, folyamatosan változik. Ez is ugyanannak a dolognak a két oldala, ugyanaz az elefánt különböző szempontból megfigyelve.

A könyveidnél ez a számozás-dolog, Egy és Száz dekonstrukciója ezt az elgondolás hordozza?

Ezt valami szerkezet-túlérzékenység „csinálja”. Hogy ne mondjak mániát. Mániának csak abból a szempontból tekinthető, hogy némiképp mániákusan mondom, ugyanakkor viszont *ez van*, és bármennyire is a konjunktívust preferálom az imperatívusszal szemben, kénytelen vagyok komolyan venni. Olyan módon erőteljes bennem, hogy újabb és újabb, néha talán mulatságos megoldásokat présel ki. Költőinek azt a gondolkodásmódot nevezem, amely a szerkezet-érzékenységgel kapcsolatos. A metaforikus kifejezés, hogy zeneköltő, abszolút működik, leginkább a zenéhez kell ilyesmi. A zene pusztá szerkezet. Ez irigylésre méltó. Az irodalomban *mintha* a költészet váltaná ki legerősebben ezt a hatásmechanizmust. Ez a mi skatulyánk. Inkább úgy lehet, hogy forma- vagy szerkezet-túlérzékenyek verseket írtak — ha már nem zenét. Ebből a szempontból Arany vagy Weöres, Csokonai és Vörösmarty is egé-

szen kiemelkednek. Szabó Lőrinc. Bizony, Petőfi is. Babits, Kosztolányi. A jelentős borzongásokat, amelyeket megélsz, ha József Attila néhány kései versét olvasod, az ő szerkezet-túlérzékenysége által hihetetlen élesre állított szövegei váltják ki.

Érdekes véleményt hallottam rólad, természetesen szóban. A magyar irodalomban az érdemi vélemények fele szóban hangzik el... Szóval, hogy alapvetően félreérted saját magad, amikor ezt az egy-mániát űzöd a szövegek százszá szervezésével, hogy valamiképpen klasszicizálsz vagy visszaklasszicizálsz a könyveidet, amelyek sokkal inkább szétoldó, szét-író jellegűek. Tehát egy alapvetően lebontó költői törekvés működik, és ez utólagos klasszicizálódást nyer ezáltal.

Ja, most megint arra kérdezel rá, amire az előbb. Úgy vélem, ez pulzáló működés, tehát a metafizikai Egy-ezés dekonstrukciója, *amint* épp magától visszaáll. Magától vagy magamtól, ez, abban bízom, ugyanaz. Vannak helyek, és bármi tudja, mert benne van, hogy hol a helye. Csak rá kell szólni. Találjad már meg a helyedet, fiacskám, üvölti halkán a tanító néni.

Beszéljünk erről az írás-átírás-újraírásról. Egyrészt az irodalmi hagyomány átírásáról, másrészt saját szövegeid újraírás-kényszeréről. Ez miből adódik, hogyan látod? Véglegesen lezártad az Egy gyógynövény-kerttel bizonyos versek újraírását, vagy csak elhalasztottad?

Igyekszem lezárni. Amikor valamit megírok, lezártnak gondolom. Csak azután, egy másodperc vagy évtized után látszik, hogy még nincs kész, nincsen megoldva. Nem lehet lezárni, csak abba hagyni. Lezárul magától vagy kinyílik és tátog. Bezáródik és megvan, megképeződik, vagy a gyenge pontjain széjjelpattan. Ezeket a szétnyílásokat „csak” én veszem észre, *az én veszi észre*, amikor, mint valami tükörben, nem ismer magára. De hát ki más. Akkor valahogyan újra össze kéne állítani, rekonstruálni. Megcsinálni, befejezni. És ezek azok a bizonyos átírások. Látom, hogy ez még nem jó, egyszerűen fogalmazva. Nincsen megcsinálva, nincs meg, nem ismerek rá magamra, méghozzá nem a mostanira, hanem a valamikorira. Látom, hogy ott valami nem-én van, még pontosabban mondva túl sok nem-én van benne, mert tiszta én persze nincs. Vagy nem tudsz addig elmenni. Meddig? Olyan végsőkéig, amíg lehet. Egy műnek, amennyire csak lehet, ezt kell demonstrálnia. Na most, ha ránézek a szövegemre, és látom, hogy nem az van ott...

Valami én folytonosság?

Igen, folytonos. Ha valamely időbeli állapotára ismerek, akkor
rendben van úgy, ha nem ismerek rá...

Akkor az írást hibáztatod...

Akkor az írás rossz. Mi más. Még egyszer mondom, úgy képzelem az írást, hogy az anyagot, az életem nyelvre transzponált anyagát, fű-fa-virágot, minden nyavalyát, összenyalábolom és leviszem, lehúzzom magamba, mint valami kútba. Mivel az így átkerül az én rácsán, annak a szerkezetét mutatja föl. De nem tiszta szerkezet, omlékony és koszolódik, hajlamos a szétmenésre, nyavalyái vannak, soha nem elég pontos.

Tehát ezért kell átírni?

Ez folyamatosan így zajlik le, ezért egyetlen írásom sincs, ami pontosan leképezné az ént, óhatatlanul elmozdul, szétcúsúszik, belekerülnek idegen anyagok. Különböző rétegeken jön felfele, azok pedig belerondítanak meg minden. Mégis akadnak viszonylag elfogadhatók köztük. Máskor meg a kellően hideg pillantás alig talál olyan részeket, amikben magára lel. A felszínre kerülés eufóriája akadályoz a kritikában, akkor úgy vélem, rendben van, és csak aztán derül ki, hogy bizony nem. Amikor kívülről és hidegen nézek rá, látom, hogy nem stimmel. Nincs más megoldás, mint megint levinni magamba, és így tovább...

Melyik az a könyved, amelyikről azt gondolod, hogy ez már végleges? Amivel elégedett vagy.

Bizonyos darabokra tudnám csak ezt mondani...

Tehát könyvedre nem mondanád, hogy ehhez már nem kell hozzányúlni?

Nem, sajnos. Mindig a legutolsó könyvek a leginkább tűrhetők. Minél idősebb valaki, annál inkább tudja ezt a mechanizmust. Elfogulatlanabb, kevésbé elkötelezett, inkább szarik mint nem a viszonyokra, sikerre és így tovább, recepcióra és közönségre, arra, hogy szeressék vagy ne szeressék. Minél inkább túl van a hiúságon, annál inkább lehetséges a javítás, a hibákkal-hülyeséggel való farkasszemezés. Nyilván, amikor kevésbé voltam szabad, mert hogy épp totál frusztrált voltam, kevésbé tudtam csinálni. Ez kissé bonyolult, mert ha nincs semmi reményed, ha teljesen kívül állsz, szabad vagy, bármit leírhatsz. Csak az a papír van, meg a mamád, aki titokban elolvassa. Igen ám, de én szerettem volna írónak számítani majd egyszer, és ez mégis megkötött. Ami az akkori középrossz

verseimben mégis valamennyire üdítő lehetett, hogy a hatalmi helyzetben lévő, behatárolt és behatároló beszédmód ellen működött. Ha elfogadjuk a hipotézist, hogy az a beszédmód nem szabad, mivel hogy elkötelezett, akkor azzal szembe indulva, adott esetben naivan is, a naivság ellenére esély nyílt a szabadságra. Valóban, akad bennük ilyesmi szabadság, egy nem-szabad beszédmód ellen íródva azonban mégiscsak ahhoz kapcsolódnak, azzal kerülnek rélációban, nem tekintenek tőle el, hanem arra tekintenek rá.

Kicsit megkerülted a kérdést. Melyek azok a szövegek, amikkel elégedett vagy?

Tréfán kívül, szívesen venném, ha egyáltalán nem volna könyvem, nem lennének publikációim, egy se, csak kéziratok. Ha ezt az állapotot elő lehetne állítani. Nem lehet. Akkor olyan köteteket csinálnék, amik valóban engem mutatnak. Ezzel némiképp ellentétes egy néhány nappal ezelőtti élményem. Farkas Zsolt készülő könyve miatt belenéztem a *Manière*-be, amelyről nem olyan jók az emlékeim, és azt kell mondjam, elég érdekesnek találtam. Ez picit most megzavart, azokat a verseket az utóbbi néhány évben nem szerettem, de nagyon-nagyon nem. Hát, vadni vadak, ahogy a Parti Nagy Lajos mondaná.

Az „avantgarde” köteted.

Tudjuk, aki másképpen beszél, az mindenki avantgárd és/vagy posztmodern, ez a sablon. Hogy az mi a csoda, nincsen kidolgozva, összeviszsa pontatlankodták. Volt egy neoavantgarde hullám a hatvanas évek elejétől cirka kilencszázhetvenötig. Ennek csúcsa Erdély Miklós párizsi, *Magyar Műhelyes* könyve, a *Kollapszus orv.*, és Mészöly Miklós *Filmje*. Ezzel többé-kevésbé vége is a magyar neoavantgarde-nak. Persze, az utánlövések, ügyesek és rémesek...

Mészöly?

Mészöly azért a *legfontosabb*, mert az életműve az egész újabb irodalom alakulását, változását a legüdítőbben mutatja. Ez az érzékenysége teszi az ő legendás fiatalságát. Klasszikus modern prózával kezdte, „rendes” novellákkal, aztán nouveau roman-os kisregények a hatvanas években, „francia egzisztencialista” színdarabok, a hetvenes évek elején pedig az *Alakulások* és főleg a *Film...* Az *Alakulások* szerintem igazi neoavantgárd szöveg, a *Film* a magyar neoavantgarde próza csúcsa. Nem mondom, hogy *a* neoavantgarde próza, mert akkoriban történt egy-s-más. Például Molnár Gergely, hogy mást ne mondjak. Esterházy indulása. Ungváry Rudolf, Csap-

lár, Dobai. A *Film*-analízis után viszont fordulat látszik a „történet”, „mese”, „cselekmény” irányába. Töredezett és törékeny *szintézis*, ha szabad eztet a nagyot mondani. 1975 körül tehát „vége” a neo-avantgárd-nak, s éppen hozzájuk, Erdély *elméleti verseihez*, Mészöly kisregényeihez kapcsolható a, mondjuk így, posztmodern fordulat is. Egyébként valami módon minden nem-prekonceptiózus író, mert az írtóra tudatos, koncepcióval bőven ellátott szerzők megússzák, kimaradnak, tehát mindenki átmege ezeken a grádicsokon. Mindenki avantgardeként kezd. Vagyis legelőbb rendes ókonzeratív, olyan verseket kezd írni, amilyeneket tanult az iskolában. Az óvodában. Aztán a forradalom. Ha valaki huszonkét éves korában nem élcsapat, hogy úgy mondjam, ha nem akar radikálisan másképp megszólalni, ott valami nem stimmel. Lelki differance. Jobb esetben csak mulatságos, no de az is mulatságos, ha egy idő után nem kezdjük belátni, hogy nem valami *Isten tudja, hogy mi okból*-újat kell mondani, hanem az *én* kell hogy megjelenjen. Ez most eléggé pontosan sikerült véletlenül...

Volt egy mondatod úgy tíz perccel ezelőtt, amire nem reagáltam. Arra, hogy nem vagy tekintettel a befogadásra, igyekszel sikertől, egyáltalán a befogadástól függetlenül írni. Azt gondolom, hogy ez az egyik, a szebbik fele a dolgoknak, ugyanakkor nincs olyan író, aki független lenne az irodalmi nyilvánosságtól, kritikától, sikertől vagy sikertelenségtől. Egyáltalán, hogy vagy ezekkel valójában?

Nincs ember, aki független lenne a sikertől. Hogy sikerül-e az élet. Halál fontosnak tartom, hogy engem, na jó, legyen, hogy szeressenek. Legalább bírjanak ki. Azt, amit csinálok, meg azt, aki csinálja. Meg minden. És legszívesebben, már mondtam egyszer-kétszer, a Népstadionban olvasnék fel, magyar néptömegek előtt.

Szerencsére csak százezren férnek be.

Bővítenék a stadiont. Vagy pedig szerda és szombat, feszes program, közte laza edzések, cicázás, szabadrúgások gyakorlása. Hetvenötezer fizető néző, vezette Bircsák. Ez így teljesen normális, tagadni nem szép dolog. Egyáltalán, nem szeretem... na jó, ez mindegy...

Mit nem szeretsz?

Nem szeretem azt, aki rájátszik vagy eljátszik, azt játssza, hogy ilyesmi neki nem számít, az úgynevezett irodalmi élet nem érdekli, emberek nem érdeklik, nem akar velük kapcsolatba kerülni. Hogy a magam elefántcsonttornyába húzódok, meg ilyenek. Na igen, elefántcsont, muszáj mosolyogni, nem? Ez riadt őszintétlenség, aki így

él, éli le az életet, csak magát csapja be. Nem tudom elképzelni, hogy súlyos defektus nélkül megúsznád, ha nem vennél részt. Az életben, más emberek között. Az ember társas, mint az ujjam. Egyszerűen csak prima dolog beszélgetni másokkal, mások szemébe nézni, barátkozni. Meg aztán a nők. Ugyebár futballozni, és nem csupán a játék meg a leizzadás miatt. Hanem mert az társaság-beli foglalatosság, eléggé tiszta viszonyokkal, ahol minden komolyan van véve, a hamisság pedig felfüggesztődik, kizárul, mert átlátszóvá lesz. Ezek nélkül lenni félreértés. Természetesen mindenki úgy ért félre, ahogy akar. Fontos, amit kérdeztél, hogy milyen a viszonyom a rólam alakuló képhez. Vegyes. A dolgaim nagyrészt tőlem függetlenül mozognak. Hihetetlen érzés, amikor bemegyek egy könyvesboltba, és látom, hogy valaki leveszi a könyvemet a polcról. Az embernek az ő könyvét. És nézegeti. Majd visszarakja a polcra. Vagy beteszi a kosarába és megvásárolja súlyos forintokért. Hihetetlen. Miért csinálta. Azzal, *velem* van szándéka foglalkozni az ő életéből valahány másodpercig? Kitakarni velem ennyi és ennyi köbcentimétert a légtéréből? Aki azt mondja, hogy ez nem érdekli, egyéb randaságokra is képes. Mindennek persze hogy nincs köze íráshoz, irodalomhoz, mivel az más. Más, más. Amikor írok, nem merül fel, ki mit szól majd hozzá. És azt gondolom, senkinél nem merül fel, mert hogy lehetne, hogy felmerüljön.

Akkor konkrétan a kritikáról. A kritika mennyiben befolyásolt, mit jelentett az, hogy a nyolcvanas évektől, úgymond, megbecsülő recepció övezte azt, amit írtál? Ezek megerősítettek, vagy úgy érzed, hogy a kritika költészetedről nem túl autentikusan beszélt?

Ez sokrétű kérdés... Ha nem lett volna olyan kedvező recepciója annak, amit csinálok, biztos a lelkemre vettem volna. Azt beszívom. Akinek nem jeleznek vissza, rosszul érzi magát, elbizonytalanodik és nem tud dolgozni. Én dicsérő kritikákat kaptam, adott esetben nem stimmel bennük semmi, csak a dicséret. Egy-két vicces ötlet még, olyan *gondolta a fene*-módra. Hát ez rendben van, kvázi megnyugodtam, nem mintha előtte különösebben ideges lettem volna. Mindenesetre nem nyomtak le, nem vették el az időmet.

Hadd kérdezzem ilyen ripártyorosan: van benned kritika-ellenesség? Egyáltalán: a kritika szerepét hogyan látod? Fontosnak tartod-e?

Sanyi, ugye ez most egy beszélgetés, és te jól tudod, mi erről a véleményem. Szövegek vannak, urak írnak, bárcsak hölgyek is ír-

nának. Szortírozunk műfajok és műnemek szerint, tehát van olyasmi, ami kritikának minősül. Te is írsz ilyet, én is írtam ilyesmit, vicceset meg pocsékot. Mintha azt kérdeznéd, van-e bennem eposz-ellenesség.

Nem, azért kérdeztem, mert irodalmi tradíciónk sajátos része a kritika-ellenesség. Hogy egy író úgy nyilatkozzék...

Azt butaságnak tartom. Hazudni magunknak veszélyes butaság. Tudom, ezek keményen ítélkező mondatok, de igazság szerint egy kissé már kurvára unom a magyar irodalmi hazugság-áradatot. Nyilván nem csak itthon megy így, de nekünk ez az itthon adott. Hajlamosak vagyunk hazudozni, hamukázni, elfedni vagy eljátszani, megsértődni és lenézni másokat. A magyar például kivonul. A legkülönbözőbb megfontolásokból. De honnan? Ezt én unom. Bármely kritika-ellenes kirohanás hülyeség, egyszerűen szóra sem érdemes, nem is tudom, miért beszélünk róla. Folyamatosan *kritizálók*, nem is tehetek mást, affirmálok és negligálok, mert választok, kiválasztok megfelelőket, vagy a legkevésbé meg nem felelőt, a többit pedig elengedem. Hogy le is írom vagy nem, az én dolgom. Hogy az író miről ír, cserebogarak halhatatlanságáról vagy mások könyveiről, az ő dolga. Ha a szöveg rendben, ha megjelenik benne az *én*, az így mégiscsak az egészre mutat, akkor pedig, adott esetben mégoly igazságtalanság-halmaz is, az egészre mutat. Én pedig élvezettel olvasom, és éppen ezt élvezem, mert élvezek lenni és szemlélődni, nemde? Nemde egy *másik ént* érzékelek? És hogy igazságtalan a tárgyával, tegyük föl (valahova), az engem nem zavar. Merthogy ugyan van igazság, csakhogy igazságtalanul működik.

Hadd kössem össze ezt a kérdést azzal, ami már többször előkerült: az átírás, a szövegek újra és újra javítása problémájával. Külső vélemények, maradjunk ennél, nem feltétlenül a kritika, tehát vélemények mennyiben hatottak erre a felismerésre? Vagy tisztán személyes, magaddal való elégedetlenség volt?

Ha megjelenik egy kritika, arra rém kíváncsi vagyok, nem bírom, ha valaki azt mondja, hogy ő nem kíváncsi arra, amit róla írnak. A legcifrább baromságra is kíváncsi vagyok, az ellenséges hangra is. Az ellenség is lehet hiteles és tanulságos, és azt te nagyon is érzed, vagy ha nem, akkor hagyj föl vele, add fel. Hisz éppen ezért érzed ellenségnek, aki beletrafál, olykor öv alatt. Fájhat piszokul. De minden tükör jó, mind mutat valamit, a durva kihagy, a torz felnagyít vagy összeprésel, és amúgy is. Amúgy se stimmel. Ha ké-

pes vagyok lejutni saját magamhoz, oda úgysem igen követ senki, ott nem muszáj reszketni. Autentikus és igazságtalan is élvezhető, különösebb önsanyargatás nélkül. Némi nyugi szükségéses hozzá. Hát, nyugi. Szórakozzál. Akkor majd elszórakoztat téged.

Avagy fájdalmat okoz...

Vagy fájdalmat okoz, mert érzed, hogy autentikus vélemény szólal meg. Na most, ha téged még ráadásul dicsérnek is, az marha jó. De nem jelenti azt, hogy mondanak is neked valamit. Olyan praktikus utasításokat vagy ajánlásokat, ami segítene. Abban, hogy sto gyéláty. Rámutat arra, amit elhibázottnak tart, de az a helyzet, hogy azt én is tudom. Jobban tudom, a hibáimat jobban tudom, mint bárki más, hiszen azzal foglalkozom, a saját külön hibákkal. Hogy miért történik az, hogy széjjellazul, ami széjjel, miért nem tudom annyira lent megtartani.

Mit gondolsz arról, hogy a magyar írók, nem csak kortársak, néhány száz éves szerzők is annyira ragaszkodtak az egyszer már megjelent szövegeikhez? Kevesen vannak olyanak, mint Szabó Lőrinc, aki képes átírni a verseit...

Mert baromi szerencsétlenek vagyunk. Mondjuk én azért pofázok annyit erről, mert úgy remélem, kifrusztrálódtam egy életre a húszas éveimben. Hogy kiégett belőlem. Na igen, persze. Épp a napokban akadt két-három kicsike eset, amikor újból pofára muszáj volt esnem: úgy látszik, mégsem megy az úgy. Marad elég, mert semmi nem elég.

Hát semmin nem vagyunk túl sohasem...

Szóval, nem vagyok túl bizonyos típusú hiúságokon. És a többi. És a többiek sem. Na most a helyzet az, hogy a magyar irodalom egy elbaszott ügy.

Mert...

Ez nem azt jelenti, hogy más irodalmak nincsenek el, de ahhoz nem tudok hozzászólni. Ehhez meg mégis csak bátorodom. Az a helyzet, hogy sajnos nem tudsz egy olyan életművet mondani, egy olyan életművet, amelyik rendbe lenne.

Ezt hogy érted?

Hogy ne volna mindenhol iszonyatos probléma-zuhatag. Nincs életmű, amelyikről nem egész probléma-halmokat kellene lehordani ahhoz, hogy megtaláld azokat a részleteket, amelyek tényleg kitűnőek, esetleg zseniálisak. És ez hihetetlen. Két-három kismestertől, másod- vagy harmadvonalbeli szerzőtől eltekintve csupa nagy-

szabású problémahalmaz. Lehet, hogy még a Gárdonyi a legproblémátlanabb magyar szerző. Az *Egri csillagok* olyan, amilyen, de a maga módján hibátlan. Tudom, hogy hibátlan, mert olyan hatással volt rám annak idején, a maga idejében, amilyen hatással volt. És akkor én, abban a fázisban hibátlanul működtem, nem volt bennem elfogultság és prekonceptió. A szerző pedig harmadvonal, nem?

De.

Harmad- és negyedvonal között. Attól függ, ki nézi. Márton Laci szerint egészen nyolcadvonal, Tolnai Ottó szerint első, szerintem inkább harmad, de az rendben van, ott rendben van a csávó. Aztán meg kész, ilyen nemigen tudsz mondani. Molnár Ferenc. Mondjál valakit, aki ne lenne egy probléma-rengeteg. A magyar író az szerencsétlen...

Én másképpen gondolom. Az, hogy írói életművek problémát okoznak, csupán az újrakérdezés lehetősége. S így mindig másképp fogjuk értelmezni. Mert valamiféle ideális, vagy a tökéletesség mércéjével mérve Vörösmarty vagy Arany, József Attila vagy Pilinszky és mondhatom tovább a sort, a remekművekhez képest sok problematikus művet alkottak, de hát ez minden irodalomnak természetes velejárója. Vagy nem értem pontosan, amit mondasz...

Nyilván nemigen akad a világirodalomban problémátlan életmű. Viszont van világirodalom, legalábbis beszélünk róla. Byron. Turgenyev. Sőt Klopstock. A magyarok be se kerülnek. A legnagyobbak se, kicsik se, és nem a fordítás nehézségei meg hasonlók, nem olyan egyszerű. Azt pedig könnyű mondani, hogy ez nem verseny. Nem az, csak hát miért nincs angolul Krúdy? Vagy legalább Rejtő Jenő. Milyen lehet úgy Móricz Zsigmond? Jókai? Jókai nagyon is megvolt angolul: miért nem maradt valami abból? Miért nincs szép nyugodtan, kiadósan végigírva egy Mikszáth-regény.

Miért?

Na igen, miért. Turáni átok. „Mi” nem kicsik vagyunk, hanem rövidek és szerencsétlenek. A szerencsétlenséghez pedig hozzá is kell járulni, olyan könnyen nem adják. Nemcsak hogy lenyomnak, mert az normális, sőt szükséges, de mi magunk lemerülünk, magunkat nyomjuk lefelé, mintha, *sok balszerencse közt*, még jól is esne. Ez szép, viszont nem tetszik senkinek, még nekünk sem. Esetleg meghatónak találjuk és érzélgünk fölötte, ami már nem hogy nem szép, de ízléstelen. Annál jobban nem lehet írni, mint Mikszáth. De mi van ott rendesen végigírva? Abbahagyja és oda-

keni, unja vagy mi, nem veszi komolyan, pénzt kell keresnie, és ez még a jobbik eset, legalább nem *elvárást teljesít*, mint a fele magyar irodalom. Saját-magyar problémák léteznek. Mihez kezdjek az életemmel, minek kezdeni bármit, hogyan kell lenni, meghalni, ilyesmi, ezek a saját-magyar kérdések azáltal, hogy én, kemény magyar gyerek teszem föl. És mégsem, mert a magyar kitalál magának egyebet, külön feladatai vannak, neki jobban fáj és más. Teljesíteni a hivatást, mint Vörösmartynak a nemzeti eposzt. Elkötelezett, az egy igen durva szó, valamiféle önkéntes akaszt(ód)ásra utal. Húszezer költő Nyugatnak tart, mondott valami ilyesmit Cs. Szabó 56-ban. Egy sereg literátor-értelmiségi nyugaton, majd ők beilleszkednek és beviszik oda, amit lehet. Megcsinálják. Van ilyen? Azt csinálták, hogy kint belpolitizáltak. Írónak vagy okvetlenül meg muszáj oldania a magyarság sorskérdéseit, vagy demonstrálnia kell, hogy ő nem olyan, szarik rá. A magyar el van kanyarodva, mint a poroszutas fejlődés Engelsnél, és ezt vagy lenézni vagy kompenzálni szokás. Szerintem én eléggé el vagyok kanyarodva, nem? Vagy még kanyarodjak?

Végezetül: most indulsz Németországba egy évre. Van-e valami terved, mit vársz ettől az évtől? Van-e benned utazás előtti várakozás? Írásaidban a kimozdulások, visszatérések, egyáltalán az utazások gyakran megjelennek. Miért?

Azt remélem Németországtól, hogy nem leszek itthon. Ezt per definitionem fogja teljesíteni, ha tényleg nem jövök haza. Remélem, meg tudom állni. Nem fogom megállni. Ha itthon vagyok, elsodornak a dolgaim, kész, lehetetlenül ki vagyok szolgáltatva a sodrásnak, itt így állnak a csillagok. Nem tudok eléggé figyelni. Lehet, hogy semmi nem elég. Például Kisorosziban primán dolgozom, és egyszer csak, nem tudni miért, Pesten termek. De ha külföldön vagyok, akkor ott vagyok. Egyből elszakadok, még a bajnokság állása sem érdekel. Berlin pedig a legjobb hely. Nincs büdös, és több száz könyvesbolt van. Ízléses és finom boltok, minden megkapsz, ami nincs meg, azt beszerzik. Agresszíven bicikliznek, és az autó megáll a zebra előtt, az istennek se megy tovább, amíg át nem méltóztattál kelni. Állandóan fásítanak. Egyszerre két *Siegfried* megy, a Deutsche Operben meg a Staatsoperben. Utánanézhetsz annak, meg van engedve, mert megengedték maguknak, hogy az államvédelmissek mi a túrót gyűjtögettek össze rólad. Ha a szocdemek ünnepélyesen elvtársnak szólítják egymást a tévében, azt gyorsan ki lehet kap-

csolni. Kocsmák, kávézók, satöbbi, nincs lökdösődés, terület van és életszínvonal, és jó, hogy van életszínvonal, ez D. M. meglátása. Az ott a németek hona, érteni vélek valamit, de nem az én ügyem, békén hagynak. Hogy Sammer legyen a libero vagy Matthäus, azt majd megoldják ők. Most Hamburgban laktam egy hónapig, az is a legjobb, minden reggel szépen felébredtem, ittam kávé tejszínnel, elmosogattam az edényeket, kinyitottam a komputert és pötyörészttem rajta. Nem túl sokat. Eleget.

Nincs benned különösebb vágyakozás városok iránt, külön vonzódások, hogy ide nekem Berlint vagy Hamburgot? Van ilyen vonzódás benned helyek iránt?

Vannak ilyen vonzódásaim, de szívesen elmegyek bárhova. Mondj egy helyet. Nyergesújfalu. Megnézném, milyen Nyergesújfalu, mert hihetetlen dolog abba belegondolni, hogy Nyergesújfalu-ban vagy pedig Lisszabonban élnek emberek. Miért ott. Nem költöznek el? Mit csinálnak? Úgy mégis, egész nap. Á, nem is lehet belegondolni. És akkor vannak zseniális helyek, például Lisszabon zseniális hely.

Tartósan és hosszú ideig tudnál Budapesten kívül élni?

Az a helyzet, hogy a magyar nyelvhez kötve kénytelen vagyok itt meglenni. Kénytelen. Én ebben a Nárcisz-tükörben nézegetem magam, amikor írok, de ha lehetne választani, akkor *a nyelvvel együtt* valami mást szívesen választanék, ez biztos. Nem túl hazafias, mi? Most hirtelen nem tudom neked megmondani, hogy mit leginkább. Könnyű beszélni, úgyse megy. A nyelvvel teljesen elégedett vagyok, nagyon meg vagyok elégedve, úgy gondolom, tökéletes nyelv, a legjobb. Ez nem jelenti azt, hogy a többi is ne lenne a legjobb, nincs is összehasonlítási alapom, a legjobb azt jelenti, hogy pont eléggé jó. Nem kell több, semmi nem hiányzik belőle. A magyar viszonyok azonban, meg az egész úgy, ahogy van, ez a pitiánerkedés, ezzel csöppet sem vagyok megelégedve. Nem vagyok megelégedve. Talán ha mindenki magyarul beszélne, az egész világ, beleértve a mennyeieket, más viszonyok magyarul, az lenne a helyes megoldás. Vagy legalább hagyjanak békén, akkor primán elvagyok.

Kösz.

Szerintem itt hagyjuk abba. Vagy Ne?

(1995 nyara)